

RECENSIONER

Kulturhistoria. En etnologisk metod-bok. Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.). Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 13. Lund University 2017. 163 s. ISBN 978-91-983690-0-7.

Vad är kulturhistoria? Och vad har kulturhistoria med etnologi att göra? Är kulturhistoria något annat än vad som tidigare kallades ett historiskt perspektiv i etnologin? Och hur gör etnologer kulturhistoria? Redaktörerna, etnologerna Lars-Eric Jönsson och Fredrik Nilsson, ställer inledningsvis dessa och andra frågor i antologin *Kulturhistoria. En etnologisk metod-bok*, som är just en metodbok och en lärobok. För att börja med den första frågan, är kulturhistoria inte vad det har varit? Den tidiga kulturhistorien fokuserade på hur tidsanda och graden av civilisation kom till uttryck i de sköna konsterna, konstaterar redaktörerna med hänvisning till historikern Peter Burkes bok *Vad är kulturhistoria?* (2007). Kulturhistorikernas intresse utvecklades efterhand från de övre sociala skikten till den folkliga kulturen och kom att bli ett alternativ till politisk historia. Den idéhistoriska inriktningen övergavs och blicken riktades främst mot antropologi, mot mentaliteter och meningsskapande. Antropologen Clifford Geertz kom att bli en viktig inspiratör och kulturhistorikerna började bedriva fältarbete i det förflutna. Klassiska kulturhistoriska forskare från 1980- och 90-talen, förutom Peter Burke, bland andra Natalie Zemon Davies, Robert Darnton, Emmanuel Le Roy Ladurie och Carlo Ginzburg lyfts fram som betydelsefulla för intresset för folklig

kultur, för vanliga människor. Syftet var att rekonstruera människors tankemönster och kulturella logiker, i det förflutna. Mikrohistoria – att undersöka kultur genom en enskild individ eller ett mindre kollektiv – blev här ett viktigt perspektiv.

Etnologins förhållande till kulturhistoria karakteriseras som ”en ambivalent historia”. Samtidigt som kulturhistoria i Europa utvecklades mot antropologi och mikrohistoria gick utvecklingen i Sverige i en annan riktning med klassikern *Den kultiverade människan* (1979). Författarna Jonas Frykman och Orvar Löfgren använder sig här av historia som distansskapande metod i syfte att förstå nuet, att förstå människan och hennes livsvillkor som produkter av samhällsutvecklingen, istället för religion och biologi. Kulturforskarens uppgift ansågs vara att klarlägga hur kulturella system och dolda tankestrukturer, världsbilder, produceras, fixeras och förändras. Till skillnad från historisk antropologi betonade Frykman och Löfgren att deras syfte inte var att ”skriva kulturhistoria utan att bedriva kulturanalys”. Generellt sett, framhåller redaktörerna, präglades 1970- och 80-talens kulturanalytiska etnologi av ett avståndstagande från kulturhistoria. I den mån etnologer arbetade med ett historiskt material var det för att huvudsakligen belysa nuet. Denna historieskrivning kan recensenten i stort instämma i, även om den har ett något ensidigt Lundaperspektiv. Kulturanalysens landvinningar skedde inte helt utan inomvetenskaplig debatt. Det kunde ha varit intressant att få denna belyst, liksom en fördjupad teoretisk diskussion om det historiska perspektivet i etnologin. Metoder existerar inte utan teorier.

Kulturhistoriska studier konstateras nu vara tillbaka inom etnologin, vilket denna antologi är ett uttryck för. Sedan några år finns även ett tvärvetenskapligt kulturhistoriskt seminarium vid institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet. Den så kallade kulturhistoriska vändningen har utöver ambitionen att utforska den vanliga människans vardag och erfarenheter, en politisk dimension; den ställer sig kritisk till politiska grupperingars vilja att använda historien i syfte att staka ut vägen mot framtiden. Från den (kultur)historiska antropologin har den etnologiska kulturhistoriska forskningen lånat in främst metoder för att tolka ett arkivaliskt källmaterial och analysbegrepp – fältarbete i det förflutna, spår, ledtrådar, rekonstruktion, mikrohistoria, närläsning, tolkning, fragment, bricolage och kontextualisering, för att nämna de viktigaste.

Målsättningen med föreliggande antologi är att lyfta fram metoder som gör det möjligt att ställa frågor till och utforska det förflutna för att kunna arbeta kulturanalytiskt med historia. De empiriska undersökningsobjekten, åtminstone i denna bok, skiljer sig dock inte från tidigare historiska etnologiska studier. Här analyseras mat (humrar), prostitution, spritsmuggling, byggnader, bouppteckningar, kläder, fältarbetande etnologer samt en frågelista om TV-innehav, traditionella etnologiska teman och traditionellt källmaterial ”återanvänds”. Frågeställningarna är det nya, liksom metoderna.

Hur gör då etnologer kulturhistoria idag? Antologin inleds med Simon Ekströms studie av humrar. Ekström analyserar den skiftande meningstilldelning som inträder när humrar förflyttas eller ”översätts” från olika kontexter och miljöer. Han har studerat humrar i nederländskt 1600-talsmåleri, på Nobelmiddagar, hummersafaris på Västkusten samt hummerätandets betydelse som ett sätt att skapa allianser och uttrycka lojaliteter i överklassen, som i bokens bidrag. Humrarna ingick i ett socialt kretslopp och var infogade i ett intrikat maskineri av förbindelser och förpliktelser som bidrog till att upprätthålla den dåvarande samhällsordningen.

Ekströms källmaterial är det Hallwylska arki-

vet i Stockholm, som innehåller all dokumentation över vad det Hallwylska hushållet förbrukade under 1880–1930. Som komplement undersöks menyer från bland annat restaurang Hasselbacken på Djurgården från Nordiska museets arkiv. Han redogör för det tids- och tålmodskrävande arbetet med att söka efter notiser och hummer i ett omfattande och heterogent arkivmaterial som saknar en färdig förteckning över inköpta humrar. Den arkivaliska serien framställs som en metod och en möjlighet och kan föra forskaren till helt nya frågeställningar och analytiska insikter. Den kräver dock, för att ge ifrån sig information, en tvåfaldig läsart – ett närstudium men också att placeras i ett större sammanhang med hjälp av teoretiska infallsvinklar och begrepp. Forskaren måste vara utrustad med såväl lupp som vidvinkeloptik och en på förhand något så när klar idé över vad hen söker, summerar Ekström.

Rebecka Lennartsson förflyttar sig till 1740-talets Stockholm och gör arkivetnografi i den södra förstadens kämnärsrätt och i Stockholms stadsarkiv. Studien är en del av hennes senaste forskningsprojekt om handeln med sexuella tjänster och kan karakteriseras som mikrohistoria. Hon beskriver pedagogiskt sitt mödosamma grävande i arkiven. Det fanns då inga redan upptrampade spår eller färdiga mallar för analys, ingen statistik att tillgå eller några självklara materialkategorier – inte ens ordet prostitution fanns. Genom att följa en individ – snickarmästare Anders Bomans dotter Lena Cajsa – upptäckte hon stegvis källmaterialet och beskriver i sitt bidrag ingående hur hon arbetat, från materialsökande till färdig text.

Analysen av rättegångsprotokollen genomförs på tre olika nivåer: narrativ, kommunikativ och konnoterad. På den narrativa nivån handlar det om att frilägga ett VAD: vad materialet berättar om, den historia, det händelseförlopp, som återges i protokollen. På den kommunikativa nivån ses rättegången som en social arena och här analyseras röster, tolkningar och intentioner, det vill säga den situationella kontexten, ett HUR. Den konnoterade nivån handlar om att (re)konstruera kontexten, en samhällelig makronivå – VARFÖR. Begreppet ”ledtrådar” blir här ett

viktigt analysredskap. Genom att följa ledtrådar från mikronivå till en makronivå kan forskaren sätta in materialet i ett större sammanhang. Utöver de metodiska redskapen för att analysera rättegångsprotokoll ger Lennartsson flera initierade praktiska råd för själva skrivandeprocessen.

Ledtrådar är föremål för analys också i Fredrik Nilssons bidrag "Snedvridningar – kulturanalytiska ledtrådar". "Snedvridningar" är det som i traditionell källkritik avfärdas som tendensiösa källor. I en kulturanalytisk studie ger även sådana källor viktig information. Nilsson ger en initierad beskrivning av skillnaden mellan den traditionella källkritikens grunder och kunskapssyn och hur denna förändrats och utvecklats i en kulturanalytisk riktning – från att ha varit en metod för att nå sanningen om det förflutna till att ge ledtrådar till människors attityder och handlingar. Kulturanalys blir till genom att pussla ihop skärvor, fragment, röster och så vidare från olika källor – bricolagemetoden. Studiens empiriska grund är medie-material, polisrapporter, polisförhör, offentliga utredningar och föreningsmaterial rörande hur spritsmuggling organiserades under 1920- och 30-talen, vilka samtliga förmedlar en egen syn på spritsmuggling. Ledtrådarna som följs är artefakter såsom kommunikationsteknologier (racerbåtar, bilar, motorcyklar, radio, telefon osv.). En viktig kontext för spritsmuggling blir således teknikhistoria, jämsides med en politisk, ekonomisk och moralisk kontext – kortlivade minoritetsregeringar, ekonomisk depression och alkoholfrågan. Kontexten ger en förklaring till källornas tendensiösa karaktär, till "snedvridningarna".

Den amerikanske antropologen Henry Glasies forskning om materiell kultur och arkitektur är inspirationskällan till Lars-Eric Jönssons bidrag om vad byggnader kan berätta. Materialitet är inte bara ett uttryck för kultur utan får oss också att inse och förstå kulturen, menar Jönsson. Byggnader kan läsas av och till skillnad från arkivmaterial refererar en byggnad inte bara till något annat utan också till sin egen historia. Det handlar om att ställa rätt frågor för att få de svar som är möjliga att få. Han tar ut-

gångspunkt i tre teman: funktion, mening och betydelser samt agens. Med agens avses att ett hus, en byggnad, gör saker i samverkan med människorna i och kring det. Jönsson börjar i vår egen tid och i sitt eget 70-talskök och beskriver hur han som man och i en annan tid än då köket konstruerades kan röra sig i det och känna det. Köket är byggt för en kvinna, en normallång husmor, efter en standardiseringsmodell från Hemmens forskningsinstitut bildat 1944.

Jönssons iakttagelser av 1950-talets idéer om kökens utformning och användning leder honom ännu längre tillbaka i tiden för att fånga in likheter och skillnader mellan ett nu och ett då. De tre analysystemena funktion, mening och agens, tar han med sig. Hur var en reguljär bostad rumsligt organiserad i det förindustriella Sverige? Den vanligaste hustypen för landsbygdens småfolk var enkelstugan, som bestod av ett större rum (stuga), en farstu och en mindre kammar. Stugan var ett mångfunktionellt rum – här inne åt, sov, umgicks och arbetade människorna. Även en viss djurhållning förekom. Ingen funktionsseparering, men rummet kan delas upp i zoner – manligt-kvinnligt, djur-människa, arbete-fritid, gammal-ung och så vidare som ger oss kunskaper om samhällsordning, vardagsliv, sociala hierarkier och samtidens gemensamma föreställningar, finner Jönsson.

Anders Perlinge återvänder till bouppteckningar som (kultur)historisk källa. Han diskuterar behovet eller avsaknaden av kvantitativa metoder inom etnologin. Med sitt bidrag vill Perlinge inspirera till användandet av en kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder inom etnologin. Som utgångspunkt tar han ett tidigare ofta använt källmaterial till kunskap om det förindustriella samhället och hur människors vardagsliv gestaltade sig. Bouppteckningar förtjänar att lyftas fram efter en metodologisk förnyelse till studier av människors vardagsliv ur ett ekonomiskt perspektiv.

Kombinationen av kvalitativa och kvantitativa metoder gör det möjligt att arbeta med små empiriska enheter som byar eller socknar istället för med statistiska urval av landets hela befolkning. Det empiriska underlaget är den skånska socknen Vånga och hämtat från Perlinges av-

handling. De nya metoderna härrör från en amerikansk ekonom, Alice Hanson Jones, och gör det möjligt att utifrån uppgifterna i bouppteckningarna göra skattningar av motsvarande förhållanden hos den levande befolkningen i motsvarande kategorier. Frågan som skall besvaras med denna metod är huruvida bouppteckningarna kan spegla förhållanden bland den levande befolkningen. Det grundläggande problemet med bouppteckningar som källa har varit att människor inte dör på ett systematiskt sätt. En systematisk felkälla är bouppteckningarnas snedfördelning med hänsyn till ålder, kön och social status. En lösning på detta problem är att använda det inverterade dödlighetstalet (mortalitetstalet). Perlinge redogör ingående för hur dessa tal kan räknas fram samt för deras tillförlitlighet och innebörd.

”Fältarbete i museisamlingar” är titeln på Marianne Larssons bidrag där hon vill visa hur det mångfacetterade materialet kan användas till kulturhistoriska undersökningar samt hur forskaren kan komma i kontakt med museisamlingarnas föremål. Den senare frågan belyses med hjälp av en ingående beskrivning av ”sökvägar” till föremål – hur man ska hitta något i samlingar som saknar sökord i databaser och andra söksystem (jämför med Ekströms humrar). Det krävs främst fantasi! Text och bild samt annan dokumentation som hör till ett föremål är lika viktiga. Larsson använder här begreppet bricolageteknik för att beskriva kombinationen av olika källor och understryker betydelsen av de taktila upplevelserna som uppstår i närkontakt med objekten. En annan metod för att avlocka ett plagg information är att ”syna det i sömmarna” och att omsorgsfullt beskriva plagget med ord. Formuleringarna hjälper forskaren att få syn på detaljer och ta in föremålets materiella status.

Artikelns exempel utgår från Nordiska museets samlingar och fallstudien är hämtad från Larssons forskningsprojekt ”Kvinna, kropp, kläder och friluftsliv 1880–1940”. Syftet med projektet var att undersöka i vilken utsträckning kvinnors friluftsliv och friluftskläder bidrog till de snabba förändringar i kvinnlig klädedräkt under de studerade åren. Hon kan konstatera att

möjligheten att ägna sig åt sport och friluftsliv bidrog till kvinnans frigörelse under 1900-talets första del.

Karin Gustavsson tar upp ett tema från sin avhandling om etnologiska fältarbeten i det förflutna – ”Kunskap ur tomrum. Närläsning som etnologisk metod”. Hennes källmaterial är arkivakter i Nordiska museets arkiv från Sigurd Erixons fältexpeditioner på den svenska landsbygden under 1900-talets första decennier, ritningar, fotografier, beskrivningar, opublicerade manus, brev, anteckningsböcker och så vidare. Från detta material närläser hon två fotografier från Västerbotten tagna 1918. Frågan som skall besvaras är vilka möjligheter som finns att producera ny kunskap ur ett gammalt material.

Närläsningen görs på olika sätt: genom att analysera skriftspråket avseende exempelvis ordval, genom att studera vad som sägs och inte sägs, vad som blivit fotomotiv och vad som inte blivit det, vad som uppmärksammas i bildtexter och kommentarer. På ett av fotografierna av en byggnad förekommer också människor – bland annat en kvinna med en cykel – och djur – en häst – som lämnas okommenterade. Vi får inte veta vilka de är och varför de är med på bilden. Sigurd Erixon var intresserad av byggnaderna och dåtiden, inte samtiden. För Gustavsson är Erixons samtid av intresse och genom sin närläsning kan hon blottlägga andra kunskapsskikt i materialet. Härigenom kan hon visa hur det äldre materialet blivit till, skapats – kunskap om kunskapens tillblivelse – vilka urval och val som gjorts utifrån forskarens forskningsintressen och kunskapsmål. Den nutida forskaren gör på motsvarande sätt sina val och selektion och styrs av sina kunskapsmål, något som idag diskuteras av flera forskare.

Liknande iakttagelser gör Charlotte Hagström och Carina Sjöholm i sitt bidrag, ”Nya frågor till gamla svar. Frågelistor som historisk källa”. Författarna vänder tillbaka till en frågelist från Folklivsarkivet i Lund, Televisionen, från 1989. Syftet är dels att reflektera över hur vi kan återanvända redan insamlat material, dels att formulera hur vi gör för att hantera ett material med flera tidsdimensioner. Hur kan vi som forskare

gå tillväga för att bearbeta det omfattande kvalitativa materialet och härigenom skapa förståelse för frågelistan styrkor och svagheter? Hur kan frågelistan användas idag? De båda kulturanalytiskt skolade forskarna börjar med att tematisera svaren, utan att ha läst frågorna. De finner fyra teman som står ut: rutiner och ritualer, det tekniska, det sociala sammanhanget och rumslighet och förändring. Som nutida forskare gör de andra kopplingar och tolkningar än den forskare som läste frågelistsvaren på 1990-talet och den som konstruerade listan. De blev medvetna om hur snabbt de, med sin kulturanalytiska skolning, snabbt föll in i att se skillnader och likheter samt kontinuitet och förändring. De ser också hur deras senare forskningsintressen präglade sättet att läsa materialet.

De båda författarna kan konstatera att frågelistor är en förhållandevis tidseffektiv och billig metod för att skapa ett forskningsmaterial. Materialet är när det når arkivet ”färdigt” såtillvida att det inte behöver transkriberas eller renskrivas. Forskaren får genom frågelistmaterialet därtill relativt enkelt tillgång till ett personligt och individnära material. En nackdel är dock att den som formulerat listan inte har någon kontroll över hur den blivit till.

Redaktörerna summerar i ”Efterord” att kulturhistoriker förenas av tre grundhållningar: ett fokus på människans förmåga till meningsskapande (människan som kulturbyggare), en ambition att söka efter kollektiva mönster; en hermeneutisk, tolkande metod. De finner att samma grunder präglar etnologins hållning till historia och kulturhistoria. Det förflutna kan inte återskapas, men genom att tolka och beskriva det förflutna med utgångspunkt i tillgängliga källor producerar vi kulturhistoria!

Sammanfattningsvis innehåller antologin intressanta och välskrivna bidrag. Ibland får metodbeskrivningarna handbokscharakter: gör si, gör så. Generellt är de dock pedagogiskt utlagda och boken kommer att fylla ett behov i undervisningen. Min avslutande fråga blir ändå: behöver etnologin begreppet kulturhistoria? Tillför begreppet kulturhistoria en ny dimension till de historiska etnologiska studierna?

Inger Lövkrona, Lund

Nordic Seniors on the Move: mobility and migration in later life. Anne Leonora Blaakilde & Gabriella Nilsson (red.). Lund Studies in Arts and Cultural Sciences, Lund 2014. 225 s. ISBN 978-91-981458-0-9.

I en uppmärksam bloggpост publicerad i the Guardian 2015, påpekade Mawuna Remarque Koutonin det besynnerliga förhållandet att det enbart är vita människor som kommer att omtalas och inte minst hanteras som så kallade ”expats”, medan alla andra får nöja sig med att vara ”migranter” (<https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/mar/13/white-people-expats-immigrants-migration>). Vi lever i en tid på alla sätt kännetecknad av migration och människors mobilitet. I offentlighetens strålkastarljus hamnar oftast den ickevita och avindividualiserade ”flyktingströmmen” och andra, minst lika intressanta, strömmar undgår en motsvarande problematiserande (och tyvärr ofta problemfokuserande) diskussion. Jag har läst en bok som vänder på det perspektivet.

Antologin *Nordic Seniors on the Move*, redigerad av etnologerna Anne Leonora Blaakilde och Gabriella Nilsson, är ett mångsidigt försök att samla forskning om mobilitet, migration och åldrande (det fält som på engelska kallas International Retirement Migrations Studies) från de nordiska länderna (med undantag för Island). De medverkande författarna kommer från forskningsområden som etnologi, kultur- och socialgerontologi, teologi och arkitektur. Geografiskt täcker boken migration både inom och mellan länder, ämnesmässigt spänner den över matvanor, kyrka, livsstil, boende och politik. Och åldersmässigt täcker den, med tanke på dess fokus på ”seniorer”, ett brett spann från sjukpensionärer på strax över 40 till pigga 80-plussare. Boken består av en inledning och åtta kapitel. I det följande kommer jag att lyfta några exempel ur denna rika bok, som kan förmedla en bild av mångfalden perspektiv och frågor som den väcker.

I ett inledande kapitel ger antologins redaktörer en allmän ingång till hur vi med olika kulturvetenskapliga perspektiv och begrepp kan förstå